

Миле Суботић

Београд

frmile@yahoo.com

УДК: 27-528.55

Коптско богослужење

Сажетак: У данашњем Египту опстало је мноштво цркава и манастира. Дневни круг богослужења у њима је монашког типа, са неким елементима азматског типика. Поредак Евхаристије сличан је као у већини Цркава Истока. У употреби су три литургије: александријска Литургија Св. Василија, кападокијска Литургија Св. Григорија Назијанзина, и Литургија Св. Кирила, која је настала од древне Литургије Св. Ап. Марка. Богослужбене књиге Коптске цркве су евхологион, требник, архијерејски чиновник, синаксар, јеванђелистар и часослов. Богослужбена година прати стари египатски календар. Послеловање Светих тајни код Копта обилује симболиком. Црквена музика има осам гласова.

Кључне речи: Копти, коптски језик, анафора, коптски типик, египатски календар, коптска музика

Према Предању, Цркву у Египту основао је Свети Апостол Марко. Њено седиште било је у Александрији, која је као таква била једно од главних епископских седишта Ране цркве. Црква Египта гоњена је у време Диоклецијана. У четвртном веку је Свети Антоније у њој основао монаштво. Већина Копта је одбацила халкидонско исповедање вере о две Христове природе, и остала изолована од остатка хришћанског света. У седмом веку Копте су покорили Арапи и арапска домонација траје до данас.¹ Коптска црква је доживела својеврсну ренесансу у другој половини двадесетог века. За ову обнову духовности нарочито је заслужан коптски патријарх Кирило Шести (1959–1971), који је окупио универзитетски образовано монаштво, чије је гостопримство постало надалеко чувено.² Овај препород нагло је заустављен „Арапским пролећем“, које траје већ неколико година, и растућим исламским фундаментализмом и верском нетрпељивошћу. Египатски хришћани постају гоњени као у првим вековима – у својим домовима, на богослужењима у својим храмовима, и то најчешће о великим црквеним празницима. Живот Копта је, нажалост, на тај начин поново почео да завређује пажњу хришћанског света.

¹ Binns, *An Introduction to The Christian Orthodox Churches*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, 27–34.

² J. C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, The Oxford History of Christian Worship, приредио G. Wainwright, T. K. B. Westerfield, Oxford University Press, Oxford 2006, 141; J. Binns, *An Introduction to The Christian Orthodox Churches*, 94–95.

Богослужбен језик

Папируси из античког периода показују да се најпре богослужило на грчком језику и да су богослужбени текстови тек касније преведени на коптски. Коптски језик води порекло од древног језика из доба фараона, с тим што се писао грчким алфабетом, уз додатак седам до осам слова из хијероглифског писма. Коптски патријарх Гаврило Други је у дванаестом веку наметнуо *Бохаирик* форму коптског језика као богослужбени језик, и она је то остала до данас, нарочито у манастирима. У периоду између једанаестог и четрнаестог века, коптски језик је престао да се користи у свакодневном животу. У парохијском богослужбеном животу доминира арапски језик још од четрнаестог века. Бројни коптски богослужбени текстови, као што су песма *Јединородни Сине*, тропари и богородични, идентични су са грчким текстовима Православне цркве.³

Богослужбени простор

Археолошки остаци старих коптских цркава и манастира налазе се по читавом Египту. Бројни манастири и цркве још увек су живи и у њима се богослужи. Најпознатији су манастир Светог Антонија и манастири Нитријске пустиње (Wadi Natrun). Већина коптских цркава су базилике, мада је из античког периода остало доста цркава произвољних основа и облика. Многе од њих имају галерије изнад нартекса, које су биле резервисане за жене. Олтари коптских цркава углавном су одвојени дрвеним иконостасима. Дуборези на иконостасима приказују мотиве из Јеванђеља, и неретко су у њих утиснути делови слоноваче и седефа у облику крстова и разних геометријских облика. Иконе се обично налазе изнад, а понекад и на самом иконостасу. У старим црквама, лево и десно од двери, налазе се мали прозори, неретко и рупе на источној страни олтара у којима су, према предању, ђакони чували Свете дарове за случај опасности или гоњења. Двери остају отворене током читавог богослужења. Када се не богослужи, на двери се навлачи завеса. Завеса је црвене боје, осим Страсне седмице, када је замењује црна, односно бела у периоду од Васкрса до Духова. У олтарима старих цркава налазе се округли степеници – синтрони, на којима су седели епископи и њихови саслужитељи. На таваници или дверима коптских цркава окачена су нојева јаја. Симболика нојевих јаја објашњена је у спису из четрнаестог века *Драјоцени дисер*. Ној држи свој поглед усмерен према песку, у којем је положио и закопао јаја. Тако и хришћанин треба сву своју пажњу да усмери ка Богу, како не би изгубио благодат. Када улазе у храм, Копти често метанишу и читају Оче наш, док целивају иконе и покровце.

³ R. Taft, *The Liturgy of the Hours in East and West, The Origins of the Divine Office and Its Meaning for Today*, The Liturgical Press, Collegeville 1993, 249–252; C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 136.

На зидовима коптских цркава налази се много икона. Мошти светитеља чувају се у посебним покривеним кивотима, пред којима верници метанишу. Мошти светитеља носе се у литије за време празника, након чега се верници мирошу освећеним ароматичним уљем.⁴

Евхаристија

До дванаестог века Копти су имали више анафора. Двадесетшести канон коптског патријарха Гаврила Другог одређује само три које су опстале до данас. Александријска верзија анафоре Светог Василија Великог најчешће се служи. На празнике се служи такозвана анафора Григорија Назијанзина, која је кападокијског порекла. Трећа анафора Светог Кирила Александријског, која се развила из древне Литургије Св. Ап. Марка и изворно је египтска, готово је ишчезла из употребе.⁵

На почетку Литургије свештеник чита припремне молитве и пере руке. Следи вход у олтар са Јагњетом (*hamal*) – просфором. Хлеб је округлао са утиснутих тринаест квадратних крстова. Највећи крст у средини представља Христа, и њиме се причешћују свештенослужитељи. Остали крстови предствљају Апостоле. Око крстова на хлебу утиснут је почетак Трисвете песме грчким словима. Хлеб се буши на пет места, што симболизује пет Христових рана. Свештенику се у корпи приноси непаран број хлебова, и он бира, према свом мишљењу, најбољи за освећење. На почетку входа у олтар, свештеник мирише вино, ставља га на палац и њиме крстообразно знаменује хлеб. Након тога хлеб чисти белим платном, увија га у њега, и одлази у олтар држећи га на глави. Преостали хлебови се деле као нафора на крају литургије.⁶

Након молитве благодарења, свештеници и верни народ моле једни друге за опроштај. За коптску литургију карактеристична су два чина узимања опроштаја. Први опроштај ”у име Сина”, који се узима након входа са даровима, и други ”у име Оца”, који се узима пре причешћа. Следе три читања из Апостола: један део из посланица Св. Ап. Павла, један из Саборних посланица и одломак из Дела апостолских, затим певање *Трисветиої* и читање Јеванђеља, коме претходи прокимен. Након читања Јеванђеља проповеда се, чита заступничка молитва са Символом вере, и чини целив мира. У дугим јектенијама помињу се све потребе људи и прилике у којима се они налазе: живи, уснули, болесници, путници, приноси и они који приносе, бестелесне силе, свештеници и верни. Молитве се упућују за помирење, временске прилике, чак и плавање Нила. Читава Литургија се

⁴ C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 136–137.

⁵ C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 139; D. Lucien, *Springtime of the Liturgy, Liturgical Texts of the First Four Centuries*. The Liturgical Press, Collegeville 1979, 183–212.

⁶ C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 137.

пева, уз активно учествовање верног народа. Следи анафора, централни део Литургије, на којој се освећују дарови. Причешћивању претходи *Оче наши* и уобичајене молитве пред причешће. Када свештенослужитељ уздиже дарове пре причешћа, он чита христолошко исповедање вере које говори о сједињењу божанског и човечанског у Христу, при чему оно што је човечанско није апсорбовано:

„Амин, амин, амин. Верујем, верујем, верујем и исповедам до последњег даха да је ово Животодавно тело Јединородног Сина, нашега Господа, Бога и Спаситеља Исуса Христа. Узео га је од Дјеве и Царице, Мати Божије, Чисте и Пресвете Марије, и учинио га једним са својим божанством без сливања, мењања и дељења. Он је исповедио добро исповедање пред Понтијем Пилатом, и својом вољом уздигао себе на крст, да би нас искупио. У истини верујем да се његово божанство никада није одвојило од његовог човечанства, ни за тренутак, ни за трептај ока.” (Анафора Светог Василија).⁷

Сви се причешћују изувени. Верни одлазе у собе крај олтара, и то мушкарци у оне са леве, а жене, покривених глава, са десне стране олтара. Неретко се причешћују и заједно на царским дверима. Причешће се даје у оба вида. Тело Христово вернима се ставља директно у уста, док се Крв даје одвојено, посебном богослужбеном кашиком. Причасници испред уста држе марамиче, како би спречили просипање и мрвљење честица, и након причешћивања узимају гутљај воде, како би се осигурали да су Причешће прогутали. Свештеник након отпуста пере свете сасуде, узима бокал са водом и прска лица и главе верника, пролазећи кроз читаву цркву. Лако се долази до закључка да је поредак коптске Литургије уобичајен као у свим Црквама Истока.⁸

Одежде

Свештеничке одежде код Копта углавном су бели стихари, са дугачким рукавима и извезеним крстовима. Ожењени свештници носе платнене митре. Свештеници из монашког реда на Литургији, своје црне капуљаче замењују белим. Епископи своје црне турбане такође замењују белим. Од Великог петка до почетка васкршње службе, свештеници оба реда носе црне огртаче. За то време су и стубови цркве прекривени црним платнима.⁹

Типик

Коптски дневни круг богослужења је, као у већини црква хришћанског Истока, настао мешањем парохиског (азматског) и монашког богослужбе-

⁷ Исто, 138.

⁸ J. Binns, *An Introduction to The Christian Orthodox Churches*, 27–34; C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 138.

⁹ C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 138.

ног поретка. У петнаестом веку, коптски патријарх Гаврило Пети утврдио је богослужбени поредак. Часови дневног круга богослужења су непроменљиви. Псалми се читају тихо. У манастирима, један монах одлази од једног до другог монаха и говори му који псалм да чита. На псалме се надовезују утврђена читања из Светог писма, као и друге молитве, као што су славе, богородични и Символ вере. Свакој евхаристијској служби претходи вечерње и јутарње кађење.¹⁰

Богослужбене књиге

Чувени коментатор богослужења у четрнаестом и петнаестом веку, Абул Баракат, у својој књизи *Књига кандила*, набраја богослужбене књиге које су у употреби у коптској цркви до данас. Те књиге су: Евхологион, Требник, Архијерејски чиновник, Синаксар, Јеванђелистар и Часослов. У коптском предању разликују се утврђени часови од псалмодије (*tasbeha*), која се пева свакодневно. Псалмодија се састоји од библијских песама, богородичана за сваки дан у недељи, доксологија у част светитеља који се празнује тога дана, али и других химни и молитава као што су Символ вере и трисвето. У току коптског месеца који се зове *кијакха*, певају се посебне ноћне псалмодије у част Богородице и поводом Божићног поста.¹¹

Хеортологија

За време владавине римског цара Диоклецијана (284–306) пострадао је много хришћана. За Копте је то постала „Ера мученика“, и њом почиње коптски календар. Годишњи круг прати стари египатски календар, који има дванаест месеци од по тридесет дана, и краћи тринаести месец од пет дана (шест сваке преступне године). Месеци носе имена богова и празника из времена фараона. Први месец у години се зове *ѿуѿѿ*, по египатском богу мудрости и науке Тоту. Овај календар прати пољопривреду и смену доба плављења, сетве и жетве. Богослужбена година почиње 1. тута, што је 10. септембар (11. септембар преступне године) по грегоријанском календару. Првог дана коптске Нове године се на Литургији чита Јеванђеље по Луки 4:14–30, које говори о објављивању Благе вести и пријатне године Господње. Коптски календар има четрнаест Господњих празника. Седам великих Господњих празника су: Божић, Богојављење, Благовести, Цвети, Васкрс, Спасовдан и Духови. Седам мањих Христових празника у коптском календару су: Обрезање, Чудо у Кани, Срећење, Велики Четвртак, Томина Недеља, Бекство Исусово у Египат и Преображење. Светли Понедељак је пролећни

¹⁰ R. Taft, *The Liturgy of the Hours in East and West*, 252–259.

¹¹ C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 139.

празник Sham al-Nasim, на који Копти праве уранке. Тог дана се на Литургији чита о Христовом јављању ученицима на путу за Емаус (Лука 24:13–35). Два празника су посвећена Часном крсту (27. септембар, 17. јун и 19. март, 10. барамхат). Сваког месеца се славе три празника: сваког дванаестог у месецу се слави Св. Архангел Михаило, сваког двадесетпрвог Пресвета Богородица, док се сваког двадесетдеветог у месецу славе Благовести, Рођење и Васкрсење Христово. Арханђели Гаврило и Рафаило такође имају засебне празнике. Богородици је у коптском календару посвећено преко тридесет празника. Међу њима су најважнији: Зачеће, Рођење Пресвете Богородице, Ваведење, Успење и Прво освећење храма подигнутог у њену част. Најбројнији светитељи у коптском синаксару су: патријарси, мученици, међу којима су Св. ратници Георгије, Меркурије, Виктор и Теодор, али и Св. Мина Чудотворац и Марија Египћанка, као и бројни египатски преподобни монаси. Из Откривења (4:4–11) празнују се четири жива бића и двадесетчетири старешине око престола Јагњета. Светитељи су живо заступљени у иконографији и зидном сликарству. Најбољи пример коптске иконографије и живописа је обновљена црква у манастиру Св. Антонија на обали Црвеног Мора.¹²

Свете тајне

На крштењу се новокрштени облачи у бело, али око груди носи и црвену траку, која представља Христову крв, којом смо искупљени. Новокрштеном се на главу ставља круна, јер постаје син или ћерка Цара над царевима. На венчању, свештеник младенцима предаје прстење и помазује им чела јелејем. Као и у Православном чину венчања, младенцима се стављају круне (*al-iklil*) на главе. Млада стоји са десне стране младожење, који је обучен у огртач проткан златом. Ово златно ткање симболизује младожењину улогу царског свешеника у његовој новој породици.¹³

Музика

Коптска црквена музика има осам гласова, као и код Православних. Појање је у одређеним приликама праћено цимбалима и трианглом. Регед Мофтах је музиколог који је у другој половини двадесетог века, уз помоћ најбољих појаца, забележио и проанализирао коптску духовну музику. Коптске мелодије су споре са честим понављањима. У неким песмама се одређени делови понављају и по неколико минута на различите начине. Ернест Невландшмит је кодификовао нотни зборник коптске црквене музике у тринаест томова.¹⁴

¹² С. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 139–140.

¹³ Исто, 140.

¹⁴ Исто.

Значај коптског богослужења

О богослужбеној пракси заједнице која је жива и која се развија тешко је уопштено говорити, сматра литургичар Роберт Ф. Тафт.¹⁵ Стога је озбиљно упоредно историјско проучавање богослужења древних цркава, као што је коптска, велики изазов и озбиљан задатак. Литургичар Антон Баумштарк (1873–1960) у свом делу „Компаративна Литургија“ указује да упоредни метод треба да укључује заједничко проучавање богослужбених радњи и богослужбеног текста. Његов метод остаје предмет дискусије и у одређеној мери се још увек користи као основа литургичких студија.¹⁶ Коптско богослужење би у том случају могло да буде готово непресушни извор грађе за Литургику. Због климатских прилика, Копти могу да се похвале највећим бројем сачуваних рукописа, углавном на папирусу, који се односе на богослужење. Услед историјских околности и дугог периода изолације, коптско богослужење није трпело стране утицаје и битно еволуирало. Оно је углавном сачувало свој изворни облик.

The Coptic Worship

Summery: According to tradition the Church of Egypt was founded by St. Mark. Alexandria was one of the chief sees in the early Church. The Egyptian Church suffered severely in the persecution under Diocletian. In the 4th century monasticism was founded in Egypt by Saint Anthony and others. Most of the Copts rejected the Council of Chalcedon's definition of the two natures in the incarnate Christ and became isolated from the rest of Christendom. The archeological remains of ancient Coptic churches and monasteries can be visited all around the Egypt. Like other eastern liturgies, the Coptic rite derives from a fusion between the ritual of the cathedral (or parish) and monastic practices. The Copts have three anaphoras in use: The Anaphora of Saint Basil in the Alexandrine version, the Anaphora of Saint Gregory Nazianzen, being of Cappadocian origin, and the Anaphora of Saint Cyril, which evolved from the ancient liturgy of Saint Mark. Liturgical books in the Coptic Church are: the Euchologion, the Rituals, the Pontifical, the Synaxary, the Lectionary, and the Book of Hours. The annual calendar follows the old Egyptian calendar. The Sacraments in the Coptic Church are full of symbolism. In Coptic music there are eight tones. Coptic melodies are slow and repetitive.

¹⁵ Taft Robert, *The Liturgy of the Hours in East and West*, 256.

¹⁶ Kevin W. Irwin, *Context and Text. Method in Liturgical Theology*, Collegeville : The Liturgical Press, 1994, 23.